

7. ЦДАВОУ. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 1953.
8. ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. – 2523.

Sokyrka W.W. The ethnic dimension in the formation of the Russian-Ukrainian border in the 20s years of the XX century. The article is about the formation of the Russian-Ukrainian border in the 20s years of the XX century. Are analysed the influence of the ethnic factor, the economic and administrative feasibility on the solving of this problem.

Key words: Ukrainian population, RSFSR, USSR, the state border.

О. М. Абразума

РЕАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА ВИКРИВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ (1921 – 1929 рр.)

У статті проаналізовано вплив цінової політики радянського уряду на формування суспільно-політичних настроїв українського селянства в 1920-х рр.

Ключові слова: нова економічна політика, «ножиці цін», криза збуту, суспільно-політичні настрої.

Складні трансформаційні процеси періоду переходу від політики воєнного комунізму до нової економічної політики, утвердження, здавалося б, зовсім неможливих для партійного керівництва країни Рад товарно-грошових відносин, продовжують привертати до себе увагу дослідників як вітчизняних, так і зарубіжних. Не так давно з'явилися змістовні публікації Л. Бабенка [1], С. Биченка [2], О. Бут [3], В. Голець [4], О. Пиріг [5] та ін., відтворили адекватну картину соціально-економічного життя України років непу. Проте, ряд проблем і хронологічних аспектів все ще залишаються не вивченими, що й визначило мету нашої розвідки.

Запровадження нової економічної політики безперечно сприяло відбудові та зміцненню народного господарств України. Проте, цей процес проходив у доволі складних умовах, а нововведення мали суперечливий характер. Одним із важливих чинників економічного характеру, що викликав особливе неприйняття, зростаюче занепокоєння та невдоволення селянства, що яскраво проявлялося в гарячих дискусіях та емоційних висловах, була фінансова та цінова політика радянського уряду в роки непу. Населення гостро реагувало на «кризу ножиць», пов'язану із шаленою інфляцією та диспропорцією цін.

Радянська держава, хоч і проголосила непу, проте, продовжувала адміністративно-командними методами постійно втручатися в економічну сферу, що призводило до збоїв нормального функціонування її аграрного сектору. В 1923 р. радянське суспільство зіштовхнулося із черговою кризовою ситуацією, яка була наслідком прямого порушення закону вартості у практиці ціноутворення. Оскільки держава була монополістом у виробництві промислових товарів для села, вона могла встановлювати більш високі ціни на товари, ніж ті, що формувалися у конкурентному середовищі. Верхню межу цін на промтовари становила готовність сільського споживача купувати їх за визначеними цінами. «Криза збуту» 1923 р. полягала саме у тому, що, запропоновані селу державними трестами, ціни на промтовари виявилися непомірно високими. Селяни припинили купувати промтовари й незабаром у промислових трестів не стало грошей, щоб придбати сировину і виплачувати заробітну плату своїм робітникам. З іншого боку, держава була оптовим покупцем сільськогосподарської продукції. Як покупець-монополіст, вона встановлювала ціни, що влаштовували її значно більше, ніж селянина-продавця. Нижньою межею хлібних цін була готовність сільського виробника продавати хліб за запропонованими йому цінами. Відмова селян від продажу хліба державі була небез-

печною для неї, оскільки ставила під загрозу тільки щойно налагоджене постачання міст і промислових центрів.

Так звані «ножиці цін», які стали однією з причин невдоволення населення, виявилися у співвідношенні між вартістю промислової та сільськогосподарської продукції, яке від 1 січня до 1 листопада 1923 р. змінилося від 1:1,7 до 1:3,1 [6, 65]. Так, якщо з 1913 до 1922 рр. ціни на промислові товари, порівняно з цінами на продукцію сільського господарства, виросли в 1,2 рази, то до кінця 1923 р. «розведення ножиць цін» досягло вже 300 %. Подібна цінова політика дозволяла проводити нееквівалентний товарообмін між містом і селом, вилучати з селянських господарств значну частину їх прибутку. Селянська думка в цьому питанні була однозначна – влада не цінує селянську працю: «Ми селяни думали із завоюванням влади робітників та селян нам буде набагато краще. Але зараз бачимо, що нам приходиться гірше, тому що до імперіалістичної війни нам доступніше було купувати фабричні вироби» [7, 63]. Крім обмеженої кількості повсякденних товарів, селянин фактично не міг нічого купити. Сільськогосподарські знаряддя праці, тим більше машини, стали для нього практично недоступні.

Економічні негаразди дестабілізували морально-політичну атмосферу на селі, підживляючи тим самим міцність радянської влади. Розуміючи небезпеку знову опинитися у конфронтації із селянством, партійно-радянське керівництво країни в першій половині 1924 р. здійснило ряд кроків назустріч селянину: було знижено ціни на промислові товари і підвищено ціни на сільськогосподарську продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, розширено масштаби експорту хліба на більш вигідних умовах для селянства, надано пільги на закупівлю землеробського реманенту та кредити на купівлю робочої худоби [8, 545].

Експорт хлібних лишків на зарубіжний ринок сприяв підвищенню вкрай низьких цін на хліб всередині країни, а зниження вартості промтоварів забезпечило зростання закупівельної спроможності населення, що на деякий час звузило розмах «ножиць цін» [9, 3]. Фактично до кінця непу радянській владі так і не вдалось досягти пропорційного співвідношення в цінах на продукцію промисловості і сільського господарства [1, 255].

Наступна криза виникла в 1924/25 господарському році. Вона отримала назву «заготівельної», оскільки було заготовлено лише 2/3 зерна, від очікуваної кількості. Головним пріоритетом в економічному житті країни залишалось відновлення й інтенсивний розвиток великої промисловості, яка розглядалася як основна опора радянської влади в селянській країні. Задля розбудови виробничих потужностей промисловості, будівництва нових підприємств, уряд СРСР розпочав широку закупівлю імпортного устаткування. Для цього потрібна була валюта, яку можна було отримати лише швидко збільшивши експорт зерна. Необхідні кошти планувалось «викачати» із села, підвищивши ціни на промтовари та за рахунок випуску в обіг не підтверджених реальними цінностями грошових знаків. Тим самим влада знову намагалася адміністративними заходами регулювати основні пропорції економічного життя. Як наслідок, навіть така надійна опора більшовиків на селі, як члени комнезамів, були невдоволені ситуацією. Це добре видно зі змісту листа незаможника в газету «Радянське село»: «А за царя були чоботи 3 рублі, а 6 рублів найкращі, а тепер витяжки 12 і 14 рублів. . . Ми не раз говорили кооперативам, що ви нас грабуєте. Нам відповідають, не ми вас грабуємо, а грабує Правління. Пояснюють: встановили високі податки на право торгівлі, на фабриках збільшили платню робітникам, все збільшили, а з кого брати якщо не з покупця – селянина» [10, 11].

Однак підвищити ціни на промтовари ще не означало дістати більше продуктів із села. Селянство просто не купувало ці товари, ведучи натуральне господарство, а стимулів продавати хліб у нього ставало усе менше. Це погрожувало скороченням експорту хліба й імпорту устаткування, що своєю чергою стримувало будівництво нових і розширення старих виробництв. У 1925/26 господарському році більше 400 млн. пуд хліба не було вивезено на ринок і залишено в селянських коморах. У 1926/27 році хліба на продаж було запропоновано ще менше. Його натуральні запаси в селянських господарствах наближалися до 1 млрд. пуд. Уряд знайшов тимчасовий вихід із ситуації за рахунок використання валютних резервів і дозволу державного продажу спиртного. Однак перспектив на покращення положення було усе менше. Логічним продовженням викривлених економічних відносин між містом і селом стала криза 1927/28 господарського року. Державі на вільному ринку не вдалося закрити навіть найнеобхіднішої кількості зерна. В цей час вже розгорнулася реалізація курсу на індустріалізацію країни.

У потоці вимог щодо врегулювання цін на промислову та сільськогосподарську продукцію можна виділити декілька основних напрямків щодо способу розв'язання проблеми, запропонованих селянами. Перший полягав в тому, щоб наблизити продукцію сільськогосподарського виробництва до споживача – робітника і навпаки, промислового – до селянина, оминаючи наявну товаровиробничу мережу, тобто фактично проводити безпосередній обмін з фабриками та заводами. Інший варіант розв'язання проблеми передбачав не випускати на ринок надлишок продукції сільськогосподарського виробництва, щоб дати відчуття місту, робітникам їх залежність від селянина. Як результат, селяни змогли б диктувати свої ціни, в тому числі й на промислові вироби. Третій – за допомогою Селянського Союзу встановити зв'язок із закордонним ринком, налагодити експорт зерна та імпорт сільськогосподарських машин без посередництва Зовнішторгу, завдяки чому могла бути вирішена і проблема «ножиць» цін [12, 5]. Два останні варіанти радянська влада розцінювала як антирадянські.

Доволі розповсюдженим серед селян був інший метод врегулювання цін. Так, у с. Литвинівка Харківської округи селяни часто вели розмови, що відображали типову мотивацію застосування бойкоту: «Селяни кустарним способом можуть прожити без міста доволі довгий час, і не везти продуктів в місто, тоді вийде що робітники та державні органи самі до нас привезуть фабрикати, тільки щоб отримати продукти сільського господарства, як це було в 1920 – 1921 рр.» [12, 5].

Криза 1927/28 р. була, знову ж таки, спричинена штучним заниженням зерновими хлібозаготівельними організаціями цін на зерно. Селяни не хотіли продавати зерно без мінімального прибутку. Однак, за офіційними повідомленнями ситуація подавалась як «Агітація куркулів та антирадянських елементів», «хлібний страйк» та «натиск на місто» доти, доки не будуть підвищені ціни на хліб. Пресою подавались як типові такі висловлювання: «Ми хлібу не здамо, нехай він дасть біднота, а нас ви й так обклали податком та самообкладанням» або: «Можу вам подарувати пуд зерна, а для продажу у мене немає» [11, 28]. Однак влада змушена була визнати, що й менш заможні верстви населення (в тому числі біднота) поділяли ці думки [13, 120]. Не менш поширеною у владних колах була й думка про навмисне скорочення селянами посівних площ, що розцінювалося, знову ж таки, як антирадянські дії «куркуля», спрямовані на підірив весняної посівної кампанії: «Ми сіяти більше, ніж потрібно для себе, не будемо, так як нас душать різ-

ними податками і доводиться працювати на ледарів-бідноту. Нехай буде більше землі для бідноти» [14, 35].

Надалі хлібозаготівельна кампанія проводилася під особливим пильним наглядом ОГПУ. Так, 14 листопада 1927 р. у довідці економічного управління ОГПУ зазначалося: «Хлібозаготівлі різко скоротилися у порівнянні з темпом вересневих заготівель. Причиною скорочення хлібозаготівель є: для Київщини – збір буряків та відсутність промтоварів; для Кременчуччини – відсутність промтоварів; для Тульчинського округу – нестійкість ринкових цін. Питання про постачання промтоварів не втратило своєї гостроти і досі слугує причиною для виникнення різноманітних чуток та розмов, які переходять в пряму агітацію за невивезення хлібу на ринок» [14, 102].

У 1928 р. хлібозаготівлі знову перебували в центрі життя країни. Селяни дедалі гостріше реагували на грабіж з боку влади, навіть бідняки: «Я хотів би взнати, чи довго буде оцей план хлібозаготівлі. Дядьки кажуть, що Миколка цар дурачок не робив цієї заготовки, а ці злидні, халяви од лаптів, витягають останню кров» [16, 40а]. Весною 1928 р. уряд СРСР ініціював новий закон про єдиний сільськогосподарський податок. Тепер його мало сплачувати кожне окреме господарство, з урахуванням прибутковості кожної галузі. Крім нового закону про єдиний сільськогосподарський податок, у 1928 р. прийнято й закон «Про самообкладання людної на задоволення її громадських потреб», який становив до 35%, від загальної суми основного збору. На додачу, 1928/29 р. запроваджений і так званий експертний порядок оподаткування заможних господарств, хоч часто експерти оподатковували і середняцькі господарства, що спричинило їх повне розорення [6, 73]. Самообкладання логічно було розцінено селянами як «повернення до воєнного комунізму» та спричинило чергову хвилю невдоволення до влади та появу різних чуток, наприклад: «Ввели новий податок, отож, влада обманує селянство, говорячи про єдиний сільськогосподарський податок... буде скоро війна» [17, 1].

Селянство все частіше висловлювало думку, що економічні негаразди пов'язані із більшовицьким пануванням. Наприклад: «Ці неврожайні роки не так нас, селян, вбивають, як ця банда, що управляє державою» [17, 60] або: «Це добра Радвлада, що шкуру десяту дере із селян» [16, 41]. В деяких випадках протести селянства набували відкрито антирадянського характеру та мали націоналістичне спрямування: «Москва посилено експлуатує Україну, викачуючи з неї хлібні лишки, щоб забезпечити хлібом по дешевій ціні кацапів» [11, 37]. Тобто, селяни дедалі краще усвідомлювали як причину своєї економічної нестабільності, бідності та злиденності існуючий лад, коли народ працює, виживає задля незрозумілих примх, програм влади, не отримуючи нічого взамін. Спрямування та характер громадського руху за створення власної організації був яскравими показником реакції сільської спільноти на економічну політику радянської влади в роки непу.

1. Бабенко Л.Л. *Більшовицька політика в галузі торгівлі на селі у 20-х – на початку 30-х років в Україні // Український селянин. – 2001. – Вип. 3.*
2. Биченко С.М. *Діяльність спеціалізованої системи сільськогосподарської кооперації «Добробут» по підвищенню товарності селянських господарств у добу НЕПу // Український селянин. – 2005. – Вип. 9.*
3. Бут О., Добров П. *«Економічна контрреволюція» в Україні в 20 – 30-і рр. XX ст.: від нових джерел до нового осмислення. – Б. м., 2002.*
4. Голець В.В. *Кооперація і непу (20-ті рр. XX ст.). – Чернівці, 2006.*
5. Пиріг О. *Ринкові відносини в контексті непу // Пробле-*

- ми історії України: Факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 6.
6. Калініченко В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження. – Х., 1997.
 7. Крестьянские истории: Российская деревня 20-х годов в письмах и документах / Сост. С. Крюкова. – М., 2001.
 8. Трапезников С.П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос: В 2 т. – Т. 1: Ленинские аграрные программы в трех русских революциях. – М., 1976.
 9. Центральний державний архів вищих органів управління України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1903.
 10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2239.
 11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2779.
 12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2317.
 13. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: Док. и мат.: В 5 т. – Т. 1: Май 1927 – ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова и др. – М., 1999.
 14. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2212.
 15. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2751.
 16. Державний архів Черкаської області. – Ф. Р-184. – Оп. 1. – Спр. 79.
 17. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2824.
 18. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1987.

Abrazumova E.M. The reaction of the Ukrainian peasantry on the curvature of the Soviet power price policy (the 1921th – the 1929th). In the article the influence of the price policy of the soviet government on the formation of the social and political moods of the Ukrainian peasantry in 1920th is analysed.

Key words: new economic policy, «scissors of prices», crisis of sale, social and political moods.

Г. М. Георгізов

ПОЛІТИЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ СЕЛЯНСТВА УСРР У 1921 – 1927 рр. НА ШЛЯХУ ВІД НЕПУ ДО КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

У статті аналізуються причини політичної нестабільності селянства УСРР упродовж 1921 – 1927 рр.

Ключові слова: селянство, політична нестабільність, НЕП, колективізація, радянська влада, УРСР.

У період непу українське селянство довело радянському керівництву свою спроможність відстоювати власні, суспільно-політичні та економічні погляди, що були подолані лише репресивними засобами, одним із яких стала колективізація. Життя та діяльність українського селянства періоду непу знайшли своє відображення у творчому доробку вчених, починаючи з 1920-х рр. До числа найбільш ґрунтовних робіт того часу, присвячених селу, слід віднести дослідження М. Гуревича [1]. Особливе місце займає і праця М. Кубаніна, який проаналізував характер і причини селянського руху в роки громадянської війни [2]. В роботах В. Якиманського [3] та О. Осліковської [4] започатковано вивчення таких питань, як наслідки ліквідації поміщицького землеволодіння, вилучення земельних лишків та перерозподіл земельного фонду.

Серед наукових праць щодо проблеми, опублікованих упродовж 1950 – 70-х рр., потрібно насамперед виділити дослідження Б. Мигалія [5], І. Ганжі [6], П. Денисовця [7], Р. Ляха [8], М. Березовчука [9], В. Сидорова [10]. Історична наука другої половини 1980 – початку 90-х рр. оцінювала аграрні відносини в радянському селі 1920-х рр. принципово по-іншому, що засвідчили праці В. Марочка [11], С. Ляха [12], В. Верстюка [13]. На сучасному етапі варто відзначити доробок у цьому напрямі С. Кульчицького [14], О. Ганжі [15] та ін. У цілому аналіз історіографії дає можливість виявити взаємозв'язки політичних настроїв, пов'язаних із аграрною політикою більшовиків, натуралізацією селянського господарства

та тими подіями, що, зрештою, призвели до політичних трансформацій лєнінської доктрини і нової економічної політики радянської влади, вилившись у колективізацію.

Політичні настрої в українському селі формувалися під впливом багатьох факторів як ідеологічного, так і соціального характеру. Найбільшої поляризації вони набули у таких адміністративно-ідеологічних організаціях, як Комітети незаможних селян. Однією з головних ознак політичної нестабільності українських селян, на наш погляд, є кількісні показники членів КНС у колгоспах. З 1,4 млн. членів КНС протягом 1921 – 1922 рр. до колективних господарств вступили лише 70 тис. селян. Про ідеологічне неблагополуччя в самих КНС свідчать і постійні чистки. Не останню роль в цьому процесі повинні були відігравати сільські ради. “В області керівництва КНС місяцями була проведена робота з політичної підготовки їх до перевиборів в ради, з якою ж метою на місцях проводились часткові чистки складу КНС” [16, 9]. В подальшому, було виконано бажання керівництва щодо зменшення домінантні заможного українського селянства в Радах та КНС. “З 1 вересня 1921 р. до квітня 1922 р. проводилась перша чистка КНС, в результаті якої було виключено 365 тис. членів, а в другій половині 1922 р., під час другої чистки – ще 112 тис. членів” [17, 59].

Аналізуючи дані про склад, переобраних у 1922 р. виконкомів, можна зробити висновок, що більшовики намагалися схилити ситуацію на свою користь, за допомогою збільшення частки комуністів у системі виконавчої вертикалі, починаючи з волвиконкомів і кінчаючи губвиконкомами, що забезпечувало більш щільний контроль як за селянськими радами, так і за КНС: у волосних виконкомах налічувалось робітників – 12,2%, селян – 80%, службовців – 7,8%, з котрих, 50,5% були комуністи і, відповідно, 49,5% безпартійні; в повітвиконкомах робітників – 56%, селян – 29%, службовців – 25%, серед них комуністів вже було – 85% і 15% – безпартійні; в губвиконкомах робітники мали – 45,9%, селяни – 12,8%, службовці – 41,3%, серед яких в лавах ВКП(б) було 95%, а безпартійних – всього 5%” [16, 8]. Знаходження значної частки комуністів в структурі виконавчої влади зумовлювалось необхідністю мати реальні політичні важелі у неспівському селі, вкрай деполітизованому і непринадному до реалізації більшовицького ідеалу – колгоспу.

У тому ж 1922 р. до села були відряджені 700 тис. робітників, що мали активізувати ідеологічну боротьбу селян проти куркульства та підготувати підґрунтя для перетворення українського селянина на свідомого послідовника пролетарської масової культури. Остання на селі мала ґрунтуватися на повазі до, проголошених комуністами, марксистсько-лєнінських догм. “Маючи свою власність і надію її збільшити, – писав Н. Бухарін, – селянин має всім відому повагу і довіру до більш великих власників і відповідно – буржуа. Тому він не навчиться ненавидіти багатіїв тією ненавистю, що їй мають робітники” [18, 15]. Однак, забезпечивши перевагу прокомуністично налаштованому селянству та органам влади на селі, КНС починають швидко втрачати своє виянкове значення. Селяни починають виходити з КНС, зосереджуючись на господарстві. В зв'язку з тим, що перехід де непу, в деяких регіонах, спричинив занепад роботи КНС і масовий вихід бідноти з організацій, РКП(б) знову активізувала політроботу серед бідноти.

Якщо на початку непу КНС були дійсно політичною, економічною і культурною опорою партії більшовиків на селі, однією з головних складових радянського впливу, то в подальшому роль КНС зменшилась, що підтверджує, наприклад, доповідь голови Подільського губвиконкому за травень 1923 р.: “Жодна радянська